

خوارزمشاهلر دوریده برتورک لسانجیسی

«محمد بن قیس» و اثری

روس مستشرقی «مهلیورانسکی» - مؤخرآ استانبولده بولونان تام نسیخهسی سایه سنده «ابن مهتتا» طرفندن تألیف ایدیلدیگی آ کلاسیلان - «کتاب ترجمان فارسی و ترکی و مغولی» نامنده کی اثری ۱۹۰۰ده نشرایتدیگی زمان، اوکا پک مهم و مفصل بر مقدمه یازمش، و بوراده تورک لسانته عائد اسکی اثرلردن ده بحث ایتشدی. «مهلیورانسکی»، «کاتب چلبی» نک «کشف الظنون» ده ذکر ایتمش اولدیگی «دیوان لغات الترک» دن خبردار اولمادیغی ایچون [بولاق طبعی، ج ۱، ص ۳۹۷؛ «کاتب چلبی» نک بومهم قیدی، بنم بیلدیگمه کوره، ایلك دفعه اولارق ماجار عالی «توری یوژه ف» ذکر ایتشدر: ماجار علوم انجمنی لسانیات شعبه سی مجموعه سی، ج ۳۴، جزؤ ۲، ۱۹۰۴]، تورک لسانته عائد «الکاسکی اثر» اولق اوزره «محمد بن قیس» ک «غالبا بو کونکی ایران ساحه سنده صوک خوارزم حکمداری جلال الدین نامنه تألیف ایتمش اولدیگی» کتابی کوسه سترمکده در [«مهلیورانسکی» نک مقدمه سی، VIII].. «مهلیورانسکی»، بو اثرک موجودیتنی، اثرینک ایکی برنده صراحة اوندن بحث ایتمش اولان «ابن مهتتا» دن اوکره نمش [مهلیورانسکی طبعی، 16,7, 21,5؛ استانبول طبعی ۹۳، ۱۰۱] و ساده جه بونی ذکر ایله اکتفا ایدرک باشقه هیچ تفصیلاته کیریشمه مشدر. مؤخرآ، ماجار لسانیا تیجیسی «توری یوژه ف» ۱۹۰۶ده ماجار آقاده میسنده اوقومش اولدیگی «اورته آسیا تورکجه می اوزرینه تدقیقلر» عنوانلی مقاله سنده، فقط منحصراً «مهلیورانسکی» به استنادآ، بو اثردن تکرار بحث ایتشدر [بومقاله نک ترجمه سی: ملی تبعلر مجموعه سی، صای ۲، ص ۲۰۷، ۱۳۳۱]. تورک تاریخنک بویوک متخصصی پروفسور «بارتولد»، ۱۹۲۶ده استانبول دارالفنوننده اورتا آسیا تاریخنه عائد ویردیگی درس لرینک سکنزنجیسنده [اورته آسیا تورک تاریخنی حقنده درس لر، استانبول ۱۹۲۷، ص ۱۳۲]، بو اثر و محرزی حقنده شو مطالعاتی یوروتمکده در:

مع مافیله خوارزمشاهلرک الک صوکنجیسی اولان جلال الدین - که ۱۲۲۱ سنه سی ابتدا سنده خوارزمی ترک ایتمش، عین سنه نک تشریح نایسنده هندستانه قاچش، ۱۲۲۳ سنه سنده غربی ایرانده اجرای فعالیت ایتمش و ۱۲۲۱ سنه سی موغوللر ایله اولان محاربه ده تلف اولمشدر - نامه «محمد بن

قیس « اسمنده برینک توزک لسانی حقنده بویوک بر کتاب یازمش اولدینی جالب دقت و مراعدر . بز بومؤلف حقنده باشقا هیچ بر معلومانه مالک دکاز . « محمود کاشغری » نککنندن سوکرا ، بو اثر ، توزک لسانی حقنده یازیش و شیمدی به قدر بزجه معلوم اولان ابرلک ایکنجیسی اولاجقدر . یازیق که بو اثر بزه ایریشمه مش ، و موجودیتی ده ، آنجاق ، موغوللر زماننده یازان « جمال الدین ابن المهنّا » نک اترینک ایکی یرنده بو کتابه یابدینی عطفلردن معلوم اولمشدر .

بم بیلدیکمه کوره « محمد بن قیس » ک بو اثری یالکز « ابن مهنّا » به معلوم اولمامش ، داها مؤخر زمانلرده یازان بر طاقم ایران لسانیاتجیلری ده بو اثر دن - دوغرودن دوغرویه و یا بالواسطه - استفاده ایتشلردر . حتی ، « زکی ولیدی » بکک بکا شفاهی افاده سنه نظراً ، روس عالمی « زلمان » ده ، فارسی لغتله عاقد بر مقاله سننده « فرهنگ محمد بن قیس » ی ذکر ایتکده [Mélanges Asiatiques, Tome IX, 1888, 536] در . مع مافیله بو اثر دن الکچوق استفاده ایدن حتی اونک اصل اسمنی بیلدیرن یکانه منبع ، فکر مجله ، « شرفنامه احمد منیری » تالیف ابراهیم قوام فاروقی ، در [بو مهم اثر حقنده باقکیز : زلمان ، عین مقاله ، ص ۵۱۴ - ۵۱۵ ، ۵۲۳ ، ۵۳۹ . - ریو ، بریتیش موزه نوم فارسی یازمه لر قاتالوغی ، ج ۲ ، ص ۴۹۲ . - پهرج ، برلین فارسی یازمه لر قاتالوغی ، ص ۱۹۵ و ۲۲۶ . - زاخاو و آنته ، بودله یین فارسی یازمه لر قاتالوغی ، ص ۱۰۰۵] . بو کتاب « مجمع الفرس » و « فرهنگ جهانگیری » کی اثرله مأخذ وظیفه سنی کوردیکی جهته ، « محمد بن قیس » ک ویردیکی معلوماتدن ، بالواسطه ، اولارده استفاده ایتش اولیورلر [مع مافیله « فرهنگ جهانگیری » نک مأخذلری صیراسنده « شرفنامه احمد منیری » دن باشقا آریجه « فرهنگ محمد بن قیس » ده ذکر ایدیلکده در . باقکیز : برلین فارسی یازمه لر قاتالوغی ، ص ۱۹۵] . مختلف یازمه نسخلری بولونان بو « شرفنامه » نک بر نسسخه سی ده استانبول دارالفنون کتبخانه سننده « لغت ابراهیم شاهی تصنیف مولانا ابراهیم فاروقی » نامی آلتنده بولوندینی جهته [کذلک دیگر بر نسسخه سی ولی الدین افندی کتبخانه سننده ، ۳۱۱۶ نومروده] ، اونی بونقطه نظر دن براز دقتلیجه تدقیق ایتدم ؛ و اوراده « محمد بن قیس » ک کتابی حقنده باشلیجه شو قیده دسترس اولدم . (ورق ۴) و الحاصل درین باب چندی از قواعد ترکی از تبیان اللغات ترکی علی لسان القنقلی منقول است و هرچه غیر دو قطعه مذکور است خاصه تتبع و محض تفحص جامع کتاب شرفنامه منیری است والا در هیچ فرهنگی این معانی و فواید نیست .

بم فکر مه کوره بوراده ذکر ایدیلن « تبیان اللغات ترکی علی لسان القنقلی » آدلی اثر ، هر حالده « فرهنگ محمد بن قیس » دن آیری بر اثر دکلدر . فی الحقیقه ، میلادی اون در دنجی عصره عاقد

اولان بو «شرفنامه» دە تور كچه ماندى برطاقم قواعدو آريجه بر چوق اسنى تور كچه ككلر، حتى تاريخى، جغرافى، اتنولوژيك ككلر موجوددركه، بونقطه نظر دن بالخاصه اطرافلى بر تديقه شاياندر. اساساً «قانقلى لغتى»، آنجاق خوارزمشاهلر ك حاكىتى دوره سنده يعنى «قانقلى» لرك بوتون خوارزمده معنا و ماده چوق بويوك بر اهميت قازاندقلى زمانلرده يازىلا بيليردى. «جلال الدين خوارزمشاه» نامنه «محمد بن قيس» ك يازا جنى لغت كتابىك «قانقلى لغتى» اولماسندن داها طبيعى برشى اولاماز [خوارزمشاهلر ك بالخاصه صوك دورلرنده «قانقلى» لرك اهميتى حقنده بوراده تاريخى تفصيلاته كيريشمك، معلومى اعلام اولور. بو خصوصده ساده جه «نسوى» نك «سيرة سلطان جلال الدين» نى ذكر ايله اكتفا ايدمك]. ايشته شو ايضاحات، «قانقلى لهجه سى» حقنده تديقاتده بولونمق ايشته ينلر ايجون «شرفنامه» نك چوق قيمتلى بر اساس اولاييله جكنى كوسته رر اميدنده يم. آنجاق، «شرفنامه» ده تورك لساننه عائد سائر مأخذلردن و مؤلفك شخصى معلوماتدن مستنبط شيلرنده بولونه بيله جكى ايجون، بو خصوصده فيلولوژيك تفيدك بوتون اينجه لكارينه رعايت و فوق العاده احتياطله حركت لزومنى تكرر ايتمك، بلكه زائد اولسه بيله، هر هالده فائده سزدكلدر. بالخاصه شو صوك زمانلرده استانبول كتيخانه لرنده «خوارزم» ده يازيلش يك قيمتلى و كميته اولدقجه مبذول لسانى مالزومه ده الده ايديلديكى جهتهله [بونلر حقنده «زكى وليدى» بلك مجموعه مزك بوجلنده كى مقاله سنه باقكيز]، «قانقلى» لهجه سى حقنده بوييله بر جدى و اطرافلى تديقه آرتق هر صورتله امكان واردر .

«محمد بن قيس» عائد اولان اثر ك اسمنى واوندن دوغرودن دوغرويه استفاده ايدمن منبعى قيد و تشييت ايتد كدن صوكرا، شيمدى ده بومؤلفك شخصيتنى تعينه چاليشه بيليرز. بنم تخمينه - حتى داها صريح و قطعى سويليه يم - قناعتمه كوره «محمد بن قيس» علم عالمى ايجون هيچ ده مجهول بر سيم دكلدر : صنايع ادبيه يه عائد «المعجم فى معاير اشعار المعجم» آدى اثرى سنه لرحه اول «كيب» كلياتنده طبع ايديلش اولان «شمس الدين محمد بن قيس الرازى»، «تبيان اللغات التركى» مؤلفى اولان «محمد بن قيس» دن باشقا بر آدام اولاماز . بو مؤلف اصلاً «رى» لى - حتى بلكه شاعر «بدرالدين قوامى» كى «رى» اوغوزلردن - اولوب اوزون مدت «ماوراء النهر» خوراسان، خوارزم، جواليسنده ياشامش، ومؤخراً، موغول هجومى شايه لرنده قورقارق، «بغداد» ي فتحه كيدن خوارزمشاهله برلكده عراقه ككشدى . موغول استيلاسى وقعه لرينه بالذات شاهد اولوب، ايكى دفعه «رى» ده موغوللر ك لته اسيردوشمش، موغوللر ك هجومندن طرف طرف قانچان «محمد خوارزمشاه» ك

معينڊه بولومش ، ينه او ائناڊه « كتاب المعجم » مسوده ليله دائما ياننده طاشيدينى سائر
 كتب نفيسه يى « فرزين » هائله سنڊه غيب ايله منڊى : ۶۳۳ ده « خوارزمشاهلر » دولتك
 قطعياً سقوطى اوزرينه ، عراقدن فارسه هجرت ايدهرك ، اوراده ابتدا « آتا بك سعد بن زنىكى » نك
 و مؤخر آده اونك اوغلى « ابوبكر » ك معينڊه بولومشدر . ايشته مشهور « كتاب المعجم » نى
 بوراده ۶۳۰ تاريخلرنده ، اسكى مسوده لرنڊن ناصيلسه اله كچيرديكى اجزايى آتام صورتيه
 و عربجه اولارق يازدى ؛ لکن مؤخرآ ، فارس فضلاسنگ رجاليه ، اصل كتابى ايكي آيرى
 قسمه آيرارق عجم ادبياتنه تاند اولانى « المعجم فى معاير اشعار المعجم » ناميله فارسى اولارق
 وجوده كتىردى . « شمس الدين محمد بن قيس » بومهم ائردن باشقا ، علوم ادبيه يه تاند « كتاب
 الكافى فى المروضين والقوافى » و « جداول المعجم » آدى ديكر ائردنه يازمشدر . ترجمه حالى
 و اثرلى حقنڊه « ميرزا محمد قزوينى » نك « المعجم فى معاير اشعار المعجم » مقدمه سنڊه
 پك اطرافى معلومات بولوندينى جهته ، بوراده داها فضله ايضاحاتى زانڊ كورويورز . وفاتى
 تاريخى بيله مهديكمز بو مؤلفك « خوارزمشاهلر » سراينه قوتلى انتسابى ده دوشونوله چك
 اولورسه ، « جلال الدين خوارزمشاه » نامنه يازيلان « قانقلى » لغتنگ ده اوكا تاند اولدينى
 آرتق كمال امنيتله سويله نه بيلير .

كورسبلى زاده محمد فؤاد

« اوماى » الٰهہسىٰ حقنڊه

« اورخون آده لرى » نڊه ذكر ايديلن « اوماى » الٰهہسىٰ توركارك مى الٰهه لرنڊن ميدر ، بوقسه
 ديكر قوملرن مى ككشدر ؟ بومسئله حقنڊه رشى سويله مك بزم اقتدار من خار چنڊه در . بو الٰهه نك
 ايرانليرك « هائى - هائى » ليله علاقه دار اولاييلمه سى بردن بر خاطره كله بيلديكى كى ، هندليرده ده
 عين اسمده بر الٰهه بولوندينى ده بربرده كورمشدك . ديكر مدنى كلهلر واصطلاحلر بر قومدن
 ديكرينه انتقال اينديكى كى ، الهلر و الٰهه لر ، دنى آيين وعنعنه لرده ، چوق دفعه ، سياردلر .
 فقط بزم ايچون كمهم اولان نقطه ، « اوماى » الٰهه سنك پك اسكى دورلرده توركارك مى
 الٰهه لرى صيراسنه كچهرك تا صوك زمانلره قدر شامانى توركارده « اوماى كولتى » نك محافظه
 ايديله سى جهتيدر . « اوماى » الٰهہسىٰ ، معلوم اولدينى وجهله ، ناسكى اولارق « اورخون
 آده لرى » نڊه مذكوردر . بوراده « بيلكه قاغان » والده سنى « اوماى » ه تشبيه ايدىيور :